

بانکها در نظام اقتصادی جوامع دارای اهمیت و جایگاه ویژه‌ای می‌باشند. ریشه این اهمیت در نقش بانکها در تنظیم مناسبات اقتصادی نهفته است. از این رو دولتها از بانکها به عنوان اهرم نیرومندی جهت نیل به اهداف، سیاستها و برنامه‌های اقتصادی خود استفاده می‌نمایند و در فعال ساختن بخشهای مختلف اقتصادی از این بازوی توانمند بهره می‌گیرند. بهترین عملیات بانکی در مفهوم عام خود، تزریق سرمایه به بخشهای مختلف اقتصادی جامعه است. با این همه سابقه فعالیتهای بانکی در کشور چندان طولانی نیست. در زمینه کشاورزی، اولین سازمان یا

مؤسسه اعتباری در سال ۱۳۰۹ با سرمایه ۵۰۰ هزار تومان، در راستای پرداخت وام و تأمین هزینه‌های تولید در امور زراعی و دامی، به صورت شعبه‌ای کوچک در تشکیلات بانک ملی ایران، تأسیس و راه‌اندازی گردید. این شعبه اعتباری فلاحتی تحت ریاست یک نفر آلمانی، با سه نفر کارمند، کار خود را آغاز و رفته رفته بر اثرافزایش سرمایه و توسعه تشکیلات سازمانی، با چندین بار تغییر نام و وسعت دامنه فعالیتها، به بانک کشاورزی ایران تبدیل شد. در حال حاضر نزدیک به ۷۰ سال از آغاز فعالیت بانک کشاورزی ایران سپری شده که در طول این مدت با فراز و نشیبهای بسیاری

سوابق و عملکرد بانک کشاورزی در ایران

قسمت اول ————— مهندس محمدهادی امیرانی

مقدمه

منابع تأمین کننده سرمایه لازم جهت فعالیتهای تولیدی کشاورزی از عوامل اصلی و اساسی و به مثابه اهرم فعالیتهای زراعی و دامی به حساب می‌آید و در هر دوره‌ای از تاریخ کشاورزی ایران رسم و رسوم و اشکال مختلف و متعددی را به خود می‌گرفته است که نهایی‌ترین شکل آن که در حال حاضر نیز جاری و ساری است، وجود بانکهای کشاورزی است که منبع عمده تأمین کننده سرمایه مورد نیاز در فعالیتهای تولیدی کشاورزی است.

تا قبل از تأسیس مؤسسات دولتی اعتباری در بخش کشاورزی، بزرگ مالکان و یا اربابها که صاحبان اراضی زراعی به حساب می‌آمدند، مسئولیت و وظیفه تأمین سرمایه جهت فعالیتهای کشاورزی را عهده‌دار بودند. نخستین اقدام دولت در جهت تأسیس و راه‌اندازی بانک کشاورزی به دوران حکومت رضاخان برمی‌گردد که اعمال سیاستهای حمایتی از بخش کشاورزی، بالاخص محصولات قابل صدور، در دستور کار اولین کابینه حکومت رضاخان، یعنی کابینه "مستوفی الممالک" قرار گرفت. اولین مؤسسه

اعتباری برای رفع نیازهای مالی تولید کنندگان بخش کشاورزی به نام "شعبه فلاحت" در بانک ملی ایران، به صورت دایره‌ای محدود و با سرمایه ۵ میلیون ریال در سال ۱۳۰۹ شمسی، با ریاست یک نفر آلمانی به نام "مسیو آگر" و سه نفر کارمند ایرانی، آغاز به فعالیت نمود.

بر اثر توسعه و گسترش تدریجی این شعبه فلاحتی، بانک فلاحتی و صنعتی ایران در سال ۱۳۱۲ تأسیس شد که در سال ۱۳۱۸ به "بانک کشاورزی و پیشه و هنر" تغییر نام داد. پس از سقوط حکومت رضاخان و به

دنبال تشکیل وزارت کشاورزی، در سال ۱۳۳۲ عنوان "پیشه و هنر" از بانک مذکور حذف و بدین ترتیب بانک کشاورزی ایران تشکیل گردید.

بانک کشاورزی ایران در طول مدت نزدیک به هفتاد سال فعالیتهای خود، ضمن پیروی از سیاستها و استراتژیهای که به آن دیکته می‌شد، در راستای تأمین هزینه‌های جاری و زیربنایی بخش کشاورزی حرکت نموده و در زمینه‌های تولید محصولات زراعی و دامی، صنایع مرتبط با امور کشاورزی، توسعه منابع آب، توسعه صنایع دستی، ساختمانها و تأسیسات روستایی، تأسیس و تشویق مؤسسات تجاری کشاورزی و .. اقدامات و فعالیتهای مؤثری را انجام داده است.

این مقاله در دو قسمت مجزا و جداگانه، نگاهی دارد به سوابق و عملکرد بانک کشاورزی در دو مقطع تاریخی قبل و بعد از انقلاب اسلامی و در زمینه‌های سیاستها و استراتژیهای مالی و اعتباری، منابع تأمین سرمایه، تشکیلات سازمانی و اداری، ارقام پرداختی به کشاورزان، نحوه سرمایه‌گذاریها و مشارکت در طرحها و واحدهای تولیدی، زمینه‌های عملیاتی و نحوه کنترل و نظارت بر فعالیتهای اعتباری در بانک کشاورزی، بررسیهایی را انجام داده است.

■ تهیه و تأمین سرمایه مورد نیاز در فعالیتهای تولیدی بخش کشاورزی، مسئله و مشکلی بوده و هست که همواره روستاییان کشور را در طول تاریخ رنج داده است.

در دوران بزرگ مالکی در کشور (قبل از اصلاحات ارضی) زارع هیچگونه مسئولیتی در قبالت تأمین زمین، آب و دیگر عوامل و نهاده‌های تولید بر عهده نداشت و صرفاً نیروی کار خود را در اختیار مالک قرار می‌داد و

شخص مالک بقیه عوامل تولید را فراهم می‌ساخت و در هنگام برداشت محصول، سهم زارع از کل میزان تولید یک پنجم بود.

در پاره‌ای از نقاط کشور، ارباب یا مالک، فقط تأمین کننده آب و زمین بود و تهیه دیگر عوامل تولید از قبیل بذر، وسایل کار و ... بر عهده عنصر جدیدی به نام "گاویند" بود که او نیز به هنگام برداشت محصول به نسبت عواملی که فراهم می‌ساخت، سهم مشخصی از محصول را به خود اختصاص می‌داد. پس از اصلاحات ارضی و تقسیم اراضی مزروعی بین کشاورزان که منجر به خارج شدن ارباب از صحنه مدیریت روستایی کشور شد، نظام اداری و بوروکراسی برخاسته از دولت مقتدر مرکزی، سعی نمود تا این خلاء به وجود آمده در بخش کشاورزی را با تأسیس و راه‌اندازی تشکیلاتی سازمان یافته، به نحوی پر کند.

در این دوران که افراد تأمین کننده سرمایه تولید زراعی، مانند مالک، گاویند، سلف خر و نزول خوار از صحنه حذف شده بودند، تأسیس و راه‌اندازی مؤسسه‌ای اعتباری برای پاسخگویی به این نیاز بیش از پیش احساس می‌گردید. ولی باید توجه داشت که تأسیس بانک جهت رفع نیازهای اقتصادی در فعالیتهای تولیدی کشاورزی به مدتها قبل از این تاریخ برمی‌گردد. ولی بانکهایی که تا قبل از اصلاحات ارضی در این زمینه تشکیل شده بودند، وظیفه تأمین سرمایه برای اربابها و بزرگ مالکان را بر عهده داشته‌اند.

نخستین اقدام در جهت تأسیس بانک به منظور تأمین سرمایه برای فعالیتهای کشاورزی به دوران پس از مشروطیت برمی‌گردد.

پیروزی انقلاب مشروطیت تحولات و تغییراتی را در ساختار کشور به وجود آورد

که در بخش کشاورزی بزرگترین اثر آن، محور نظام تیول‌داری بود. به نحوی که سلاطین وقت، دیگر نمی‌توانستند اراضی ایران زمین را ملک شخصی خود پنداشته و هر اندازه از آن را فروخته و یا به عنوان هدیه و دیگر عناوین به افراد دیگر واگذار نمایند.

در این دوران که بتدریج مالکیت افراد مختلف بر اراضی زراعی مسجل می‌شد و به کار و فعالیتهای تولیدی می‌پرداختند، نیاز به سرمایه برای تأمین هزینه‌های تولید آشکارتر می‌شد. به خصوص اینکه بر اثر مرادده ایرانیان با "دیار غرب و فرنگ" و آشنایی با آثار تمدن مغرب زمین و نوآوریهای به وجود آمده در آن کشورها، فکر ایجاد مؤسسه‌ای اعتباری جهت تأمین سرمایه فعالیتهای تولیدی، در ذهن مسئولان کشور به وجود آمد.

در اولین اقدام در این زمینه، "بانک فلاحتی" به صورت دایره‌ای محدود در بانک ملی ایران راه‌اندازی شد که نخستین گام در راستای توجه به این نیاز مطرح شده در سطح جامعه بود.

قانون مربوط به تأسیس بانک فلاحتی در شهریور ماه ۱۳۰۹ به تصویب رسید و به موجب تصویب این قانون در مجلس شورای ملی، به وزارت دارایی اجازه داده شد که مدت ۱۰ سال، سالیانه مبلغ ۵ میلیون ریال و یا بیشتر به منظور تشکیل بانک فلاحتی به بانک ملی بپردازد.

به این ترتیب شعبه فلاحتی بانک ملی با سرمایه ۵ میلیون ریال با سازمانی کوچک مرکب از یک رئیس آلمانی به نام "مسیو آگر" و سه نفر کارمند و یک ماشین‌نویس شروع به کار نمود. از همان آغاز تأسیس بانک فلاحتی، توجه قانونگذاران به توسعه زراعت محصولات قابل صدور از قبیل پنبه، نیشکر، بریشم و ... و همچنین تهیه و

در پژوهشی که وضع اعتبارات کشاورزی در دوران قبل و بعد از اصلاحات ارضی مورد مقایسه واقع شده، این نکته ذکر گردیده که اعطای وامهای کوتاه مدت در دوره بعد از اصلاحات ارضی بیشتر شده، چنانچه مقدار آن از مجموع وامها از ۴۴/۵ درصد به ۸۸/۷ درصد رسید. همچنین اعطای وامهای بلندمدت در این دوره از ۴۸/۷ درصد به ۱۰/۷ درصد کاهش یافت.

تأمین آب رراعی استوار بود.

در خردادماه ۱۳۱۲ قانون تأسیس بانک فلاحتی و صنعتی^۲ به تصویب مجلس شورای ملی رسید و به موجب آن دولت محاز گردید تا بانک مذکور را به صورت شرکت سهامی و با سرمایه ۲۰ میلیون ریال تأسیس نماید و بدین ترتیب روز ۲۵ تیرماه ۱۳۱۲ "بانک فلاحتی و صنعتی ایران" رسماً گشایش یافت و پس از مدتی سرمایه بانک به ۳۰ میلیون ریال افزایش یافت و برای تولید محصولات چای، پنبه، ابریشم، نیشکر، تنباکو، بادام، پسته، حنا، روناس و ... اعتباراتی را در اختیار تولیدکنندگان قرار می داد. وامهایی که در این دوران در اختیار کشاورزان قرار می گرفت با بهره ۶ درصد بوده است. البته لازم به ذکر است که این بانک همان گونه که از نام آن پیداست، در زمینه های صنعتی نیز اعتباراتی را برای صاحبان صنایع اختصاص می داد.

با شروع فعالیتهای این مؤسسه اعتباری، به منظور تأمین و افزایش سرمایه مورد نیاز برای عملیات اعتباری و غیره، دولت مکلف شد تا براساس ماده ۷ قانون فروش خالصجات مصوب دی ماه ۱۳۱۲ اعتبارات ذیل را در بانک فلاحتی و صنعتی به امانت بسپارد:

۱- مبلغ ۲۰ میلیون ریال به ضمانت دولت از وجوه صندوق بازنشستگی به امانت ده ساله.
۲- مبلغ ۵ میلیون ریال از وجوه دیگری که دولت در اختیار دارد به امانت یک ساله (به استثنای وجوه انحصار قند و چای)

علاوه بر مبالغ فوق، به موجب همین قانون، دولت مکلف شد تا در بودجه سالهای ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ سالیانه مبلغ ۵ میلیون ریال به منظور افزایش سرمایه "بانک فلاحتی و صنعتی" منظور نماید. پس از گذشت چند سال، سرمایه این بانک از ۳۰ میلیون ریال در سال ۱۳۱۵ به ۱۰۰ میلیون ریال در سال ۱۳۱۷ افزایش یافت. در سال ۱۳۱۸ سر اثر اینکه فرهنگستان زبان لغت "کشاورزی" را به جای لغت "فلاحت" وضع و مرسوم ساخت، نام بانک فلاحتی و صنعتی ایران به "بانک کشاورزی و پیشه و هنر" تغییر پیدا کرد.

این مؤسسه نوپا ولی پرتحرک، عهده دار وظایف و برنامه های جدیدی به منظور کمک به پیشرفت و بسط امور کشاورزی و صنعتی کشور گردید. در اجرای اهداف این بانک جدیدالتأسیس و با توجه به وظایفی که برای آن تعیین شده بود، دو نوع وام تحت عناوین "وام کشاورزی" و "وام صنعتی" به متقاضیان پرداخت می شد و از طرفی بر اساس ماده ۱۰ قانون فروش اراضی خالصه، وجوهی که در اختیار بانک بود، می بایست برای انجام امور زیر تخصیص یابد:

الف - ایجاد، توسعه و بهبود زراعتهای پنبه،

چای، چغندر قند، پشم، بادام، کنف، نیل، روناس، ابریشم و هر نوع محصول دیگری که ایجاد و توسعه آن در منطقه مورد نظر مفید تشخیص داده شود.

ب - اصلاح نژاد حیوانات اهلی و محصولات آن که از "حشم" و "مواشی" به دست آید.

ج - ایجاد، تنقیه و تعمیر قنوات آبیاری و به طور کلی اصلاح امور آبیاری

د- ازدیاد صادرات کشاورزی

ه- تهیه و ازدیاد عوامل زراعی برای مقاصد مندرج در بندهای "الف" و "د"

همچنین طبق ماده ۱۱ قانون مذکور، بانک فقط در قبال وثیقه ملکی، وام پرداخت می نمود و حداکثر نرخ بهره وامهای پرداختی ۶ درصد و حداکثر مدت بازپرداخت ۵ سال تعیین شده بود. در سال ۱۳۱۷ به موجب ماده ۷ قانون متمم بودجه، بانک اجازه یافت تا علاوه بر وثیقه ملکی، وثایق دیگری به شرح ذیل را از کشاورزان بپذیرد:

الف - کشاورزان در قبال معرفی ضامن معتبر و یا گروههایی که مورد قبول بانک باشند تا میزان ۲۵۰۰ ریال برای هر وام دریافت می نمودند.

ب - بانک در قبال اعیانی ثبت شده، به مدت حداکثر یک سال تا میزان ۵۰۰۰ ریال به کشاورزان وام پرداخت می نمود.

علاوه بر وام کشاورزی، به موجب ماده واحده مصوب ۱۳ اسفند ۱۳۱۲، بانک مذکور تسهیلات اعتباری مناسبی نیز برای پیشه وران و صاحبان صنایع منظور نموده و به کار می بست. سرمایه بانک کشاورزی و پیشه و هنر، متناسب با درک جایگاه سرمایه در توسعه کشاورزی، تدریجاً افزایش پیدا می کرد، به طوری که در سال ۱۳۲۰، سرمایه این بانک به ۳۰۰ میلیون ریال بالغ گردید.

پس از سقوط حکومت رضاخان در شهریور ۱۳۲۰ و به دنبال تشکیل وزارت کشاورزی در سال ۱۳۳۲، نخست وزیر وقت بر پایه اختیاراتی که از مجلس شورای ملی گرفته بود، عنوان پیشه و هنر را از بانک مزبور حذف نمود و بدین ترتیب "بانک کشاورزی" تشکیل گردید. این بانک در آغاز فعالیتهای خود با سرمایه‌ای معادل ۱۵۰۰ میلیون ریال، عهده‌دار وظایف زیر شد:

الف - اعطای وامهای کشاورزی

ب - اعطای کمکهای اعتباری به شرکتها و بنگاههای کشاورزی

ج - کمک به تأسیس و پیشرفت شرکتهای صندوق روستایی برای کمک به کشاورزان خرده‌پا و بزرگران جزء و تأمین وسایل کار و کمکهای جنسی و نقدی به آنها از طریق پرداخت وام و کمکهای بلاعوض به صورت استرداد تمام یا قسمتی از بهره دریافت شده.

د - کمک به تأسیس و پیشرفت شرکتهای تعاونی آبیاری و تولید و مصرف، از طریق پرداخت وام و کمکهای بلاعوض به صورت استرداد تمام یا قسمتی از بهره دریافت شده.

در اجرای وظایف جدیدی که برای بانک کشاورزی در نظر گرفته شده بود، در خرداد ماه سال ۱۳۳۲، تشکیلات سازمانی این بانک به دو قسمت بانکی و توسعه کشاورزی تقسیم شد و بدین ترتیب وظایف این مؤسسه اقتصادی از نقطه نظر توسعه کشاورزی اهمیت بیشتری یافت. مضافاً اینکه، تقویت اندیشه تعاون، ایجاد صندوقهای تعاونی و فراهم ساختن موجبات تبدیل آنها به شرکتهای تعاونی روستایی در شمار دیگر هدفهای بانک قرار گرفت و بدین ترتیب قدمهای نخستین برای ایجاد و گسترش شبکه شرکتها و اتحادیه‌های روستایی برداشته شد.

ایجاد صندوقهای روستایی که هدف

آن تمرکز پس‌اندازهای کوچک روستایی و پرداخت وام به اعضاء صندوق بود، توسط بانک کشاورزی آغاز شد و متعاقب تشکیل اولین شرکت تعاونی روستایی با عضویت ۴۵۷ نفر در منطقه ورامین، در سال ۱۳۳۶، بانک کشاورزی در صدد برآمد تا صندوقهای روستایی را به صندوق تعاونی تبدیل نماید. این مهم در شرایطی تحقق می‌پذیرفت که مشکلات عدیده‌ای از قبیل محدودیتهای مالی، فقدان مدیران لایق و آگاه به امور تعاونی، وجود نظام ارباب و رعیتی در مناطق روستایی و مشکلاتی که افراد با نفوذ محلی به وجود می‌آوردند و همچنین عدم وجود راههای ارتباطی کافی و بالاخره پراکندگی روستاها، بانک کشاورزی را از توسعه فعالیتهای خود در این زمینه باز می‌داشت و بی‌سبب نبود که تا شروع اصلاحات راضی، فقط ۹۵۰ شرکت تعاونی تشکیل و تأسیس شده بود.

در سال ۱۳۴۰ سرمایه بانک کشاورزی به ۱۰ میلیارد ریال رسید. ولی این افزایش سرمایه برای تأمین نیازهای مالی و اعتباری ۷۵ درصد از جمعیت کشور که در آن زمان در مناطق روستایی در ۶۶ هزار روستای کشور ساکن بودند، کافی به نظر نمی‌رسید و لذا بانک کشاورزی با مشکلات و تنگناهای بسیار دست به گریبان بود. ولی علیرغم این امر، توانست به طور نسبی در راستای ایجاد بهبود در فعالیتهای تولیدی و همچنین بهبود نسبی در زندگی روستایی گام بردارد.

طبق آمار موجود تا سال ۱۳۴۰، بانک کشاورزی از طریق ۸۰ واحد موجود در سراسر کشور، مبلغ ۹۳۴۲ میلیون ریال (از طریق اعطای ۴۳۸۴۵۴ فقره وام) بسین کشاورزان کشور توزیع نمود. پس از وقوع اصلاحات ارضی در

ایجاد صندوقهای روستایی که هدف آن تمرکز پس‌اندازهای کوچک روستایی و پرداخت وام به اعضاء صندوق بود، توسط بانک کشاورزی آغاز شد و متعاقب تشکیل اولین شرکت تعاونی روستایی با عضویت ۴۵۷ نفر در منطقه ورامین، در سال ۱۳۳۶، بانک کشاورزی در صدد برآمد تا صندوقهای روستایی را به صندوق تعاونی تبدیل نماید.

کشور که مالکیت کشاورزان بر اراضی مزروعی را به دنبال داشت، بانک کشاورزی موظف شد تا به عنوان یکی از مجریان اصلاحات ارضی به حمایت از کشاورزانی که به تازگی صاحب زمین شده و از تحت سلطه ارباب خارج شده بودند، اقدام نموده و با اعطای کمکهای مالی به آنها، به حراست از اوضاع جدیدی که به وجود آمده بود، بپردازد. در همین ایام بانک کشاورزی مجدداً تغییر نام پیدا کرد و به "بانک اعتبارات کشاورزی و عمران روستایی ایران" تبدیل شد.

پس از اصلاحات ارضی که توسعه و گسترش شرکتها را به دنبال داشت، برای بانک مشکل بود که هم تأمین کننده نیازهای اعتباری کشاورزان در روستاها پراکنده کشور باشد و هم تشکیل دهنده و ناظر بر امور شرکتهای تعاونی. از این رو در سال ۱۳۴۲ "سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران" برای

تمرکز کلیه امور شرکتهای تعاونی با کمکهای مالی و پرسنلی بانک به وجود آمد و از آن پس، سرپرستی و اداره امور واحدهای تعاونی از بانک مجزا و به آن سازمان جدیدالتأسیس محول گردید.

بانک اعتبارات کشاورزی مبلغ ۱۰۰۰ میلیون ریال را در تشکیل سازمان مرکزی تعاون روستایی مصروف و علاوه بر آن مبلغ ۱۰۶۰ میلیون ریال اعتبار نیز در اختیار آن سازمان قرار داد. در سال ۱۳۴۴ بانک اعتبارات کشاورزی مجدداً به "بانک کشاورزی ایران" تغییر نام داد و موظف گردید از یک سو همکاری خود را با سازمان مرکزی تعاون روستایی به نحو گسترده‌تری تداوم بخشد و از سوی دیگر، اعتبارات مورد نیاز آن دسته از کشاورزانی که موجبات عضویتشان در واحدهای تعاونی فراهم نشده بود، تأمین نماید.

در تیر ماه سال ۱۳۴۸، قانون تشکیل "بانک تعاون کشاورزی" به تصویب رسید و سرمایه بانک به بیش از ۱۱ میلیارد ریال افزایش پیدا کرد. ضمناً برای تشویق سرمایه گذاری خصوصی در امر کشاورزی، در سالهای ۱۳۴۵ و ۱۳۴۷ واحد دیگری به نام "صندوق توسعه" تشکیل گردید که بعدها با نام "بانک توسعه" فعالیت‌های خود را ادامه داد.

از اقدامات بانک تعاون کشاورزی در دوران پس از اصلاحات ارضی، می‌توان به ۳ مورد ذیل اشاره داشت که در جهت تأمین نیازهای اعتباری کشاورزان صورت می‌گرفت:

- ۱- تأمین نیازهای مالی شرکتهای تعاونی
- ۲- استقرار واحدهایی از بانک در شهرستانها و بخشها
- ۳- تشکیل اکیپهای سیار و مراجعه به مناطق روستایی کشور در جهت تأمین نیازهای اعتباری کشاورزان که به تازگی از زیر سلطه

ارباب و مالک خارج شده بودند.

بانک تعاون کشاورزی علاوه بر تأمین نیازهای اعتباری کشاورزان، از طریق شعب خود نسبت به اعطای کمکهای جنسی نیز اقدام می‌نمود.

تا پایان مرحله دوم اصلاحات ارضی، این بانک از طریق ۷۰۰۰ شرکت تعاونی، حدود ۴۰۰ میلیون ریال وام بین کشاورزان توزیع نمود و بر روی هم در حدود ۱۷ میلیارد ریال به کشاورزان مناطق مختلف کشور وام اعطا کرد.

در طول سالهای ۱۳۴۱ تا ۱۳۵۰، بانک موظف شد تا ۲۰۳۱۹۶۹ فقره وام به مبلغ ۵۳۹۸۶ میلیون ریال در اختیار کشاورزان قرار دهد و سرمایه بانک به بیش از ۱۳ میلیارد ریال افزایش یافت و در سال ۱۳۵۴ سرمایه بانک به بیش از ۳۶ میلیارد ریال رسید. به موازات امکانات جدیدی که در اختیار بانک قرار گرفت، واحدهای این سازمان اقتصادی افزایش و گسترش پیدا کرد، به طوری که در سال ۱۳۵۵، ۲۱۱ شعبه و نمایندگی بانک در نقاط مختلف کشور دایر بوده است و در زمینه‌های ذیل نسبت به پرداخت اعتبار اقدام می‌نموده است:

۱- ایجاد منابع آب و بهره‌برداری از آنها، شامل احداث انواع چاههای عمیق و نیمه‌عمیق و معمولی، خرید انواع موتور پمپ و الکتروپمپ، احداث ساختمان موتورخانه، نهرکشی، کانال‌کشی، مرمت و توسعه قنوات، ایجاد استخرهای ذخیره آب و مرمت چاههای آب.

- ۲- امور دامداری و پرورش طیور
- ۳- احداث ساختمانهای روستایی، انبار و غیره
- ۴- خرید علوفه و دان مرغی
- ۵- احداث باغات پرورش میوه، قلمستان و

باغات مثمر و غیرمثمر

۶- تهیه ماشین آلات و ابزار آلات کشاورزی و ماهیگیری

۷- صنایع روستایی از قبیل قالی بافی و ...، همچنین احداث گرمخانه برای پرورش کرم ابریشم

۸- خرید و نگهداری کندوی عسل

۹- سایر امور زراعی مانند کشت غلات و علوفه و غیره

■ بانک توسعه کشاورزی

برای تشویق سرمایه‌گذاری خصوصی در امر تولیدات کشاورزی و احداث مزارع بزرگ مکانیزه و کشت و صنعتها و همچنین تشویق تولید مواد و لوازم کشاورزی و دامی، دولت در سال ۱۳۴۵ تصمیم گرفت تا "صندوق توسعه کشاورزی" را تأسیس و راه‌اندازی نماید. این صندوق در سال ۱۳۵۳ به "بانک توسعه کشاورزی ایران" تبدیل شد. در بیان اهداف این بانک آمده است:

"بانک توسعه کشاورزی ایران یک شرکت سهامی دولتی است و به موجب قانون به صورت بازرگانی اداره می‌شود. هدف اصلی از تأسیس این بانک تشویق سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در کشاورزی است."

همچنین در ماده یک قانون تأسیس صندوق توسعه کشاورزی مصوب ۲۹ دی ماه ۱۳۴۵ چنین آمده است:

"به منظور تشویق سرمایه‌گذاریهای خصوصی در امر کشاورزی و دامپروری و بسط و ترویج کشاورزی تجاری و عمران اراضی بایر و موات از لحاظ کمک به توسعه اقتصادی کشور و تأمین مواد غذایی بیشتر و تهیه مواد اولیه صنایع کشاورزی و توسعه صادرات محصولات کشاورزی، مؤسسه‌ای مستقل به نام "صندوق توسعه کشاورزی

طی سالهای ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۴، سرمایه بانک به ۱۰ میلیارد و ۲۵ میلیون ریال افزایش یافت. بانک همچنین می‌توانست برای تأمین اهداف خود مبلغ ۲۰۰ میلیون دلار اعتبار از منابع خارج از کشور تحصیل و تأمین نماید. این بانک تا سال ۱۳۵۷، سه فقره وام جمعاً به مبلغ ۶۰/۵ میلیون دلار از "بانک بین‌المللی ترمیم و توسعه" و یک فقره وام به میزان ۵۱۰ میلیون ریال از مؤسسه اعتباری وزارت کشاورزی امریکا (C.C.C) دریافت نمود.

علاوه بر منابع مذکور، بانک توسعه کشاورزی از وجوه برنامه عمرانی پنجم بابت طرحهای مطالعه امکانات سرمایه‌گذاری کشاورزی، پرداخت وام به بخش خصوصی در امور کشاورزی و دامپروری و پرداخت کم‌بهره و کمکهای بلاعوض که به اعتبارات کشاورزی تخصیص داده شده بود و همچنین از وجوه اداره شده دولتی (که به صورت امانی نزد بانک بود) و نیز از تسهیلات بانک مرکزی استفاده می‌نمود.

تا سال ۱۳۵۵، برای فعالیتهای مختلف کشاورزی از تسهیلات اعتباری بانک به قرار مندرج در جدول شماره (۱) استفاده شده است.

بدین ترتیب چنانکه ملاحظه می‌شود، از لحاظ استفاده از تسهیلات اعتباری بانک، طرحهای کشت و صنعت با جذب ۳۵/۱ درصد از کل مبلغ وام و مشارکت مقام اول را حائز می‌باشند و ۲۲/۵ درصد از وام و مشارکت مصوب بانک مربوط به طرحهای مرغداری، ۱۲/۳ درصد مربوط به زراعت و گوسفندداری، ۶/۲ درصد مربوط به باغداری، ۶ درصد مربوط به گاو‌داری و ۱۷/۹ درصد باقیمانده مربوط به سایر فعالیتهای بوده است. (۱۲، ۷)

ه- راهنمایی‌های فنی، اداری و مالی در امور کشاورزی و دامپروری به افراد و شرکتهایی که از تسهیلات بانکی استفاده می‌کنند و کمک به تهیه طرح برای آنها.

و- قبول و انجام نمایندگی وزراتخانه‌ها و سازمانهای دولتی و مؤسسات و بانکهای داخلی و خارجی برای سرمایه‌گذاری طرحهای کشاورزی از طریق اعطای وام و مشارکت.

لازم به ذکر است که در تشکیل بانک توسعه کشاورزی ایران و تهیه و تنظیم مقررات مربوط به آن، آنچه که مؤکداً مدنظر بوده، صرفاً تقویت و حمایت از بخش خصوصی و ایجاد تسهیلات لازم برای سرمایه‌گذاران خصوصی در بخش کشاورزی بوده است. سرمایه و منابع تأمین اعتبارات مورد نیاز بانک توسعه کشاورزی، میزان یک میلیارد ریال بود که تمامی آن متعلق به دولت بوده است.

ایران" که در این قانون صندوق نامیده می‌شود، تشکیل می‌گردد. وظیفه اساسی این صندوق سرمایه‌گذاری از طریق مشارکت و یا پرداخت وام و اعتبار و نظارت در مصرف صحیح وامها و اعتباراتی است که برای انجام هدفهای فوق از طریق صندوق اعطا می‌گردد." بانک توسعه کشاورزی هدفهای خود را از طرق ذیل تحقق می‌بخشید:

الف - اعطای وام به افراد و شرکتهای خصوصی برای امور کشاورزی و دامپروری
 ب - سرمایه‌گذاری در شرکتهای خصوصی که به کار کشاورزی و دامپروری اشتغال دارند.
 ج- راهنمایی در امر صدور و انتشار هر نوع اوراق قرضه مربوط به شرکتهای خصوصی کشاورزی و همچنین خرید و فروش اوراق قرضه میان مدت و بلندمدت شرکتهای مذکور
 د- تضمین وامهای کشاورزی که توسط اشخاص ثالث به افراد و شرکتهای خصوصی داده می‌شود.

از کل طرحهای مصوب بانک، ۲۳ درصد در استان مرکز، ۱۸ درصد در آذربایجان و زنجان، ۱۵ درصد در گرگان، مازندران و گیلان، ۱۴ درصد خراسان و سمنان، ۱۳ درصد در اصفهان و فارس، ۹ درصد در کرمان و بندرعباس و ۸ درصد در سایر مناطق به مورد اجرا گذارده شد. در سال ۱۳۵۵ در عملیتهای بانک توسعه کشاورزی تنوع بیشتری حاصل گردید و زمینه‌های زیر را دربرمی‌گرفت:

- زراعت، دامپروری و صنایع وابسته
- درختکاری و صنایع چوب
- تولید وسایل آبیاری و آبرسانی
- صنایع چرم و پوست
- صنایع شیر
- صنایع ماهی
- خوراک دام
- سردخانه و انبارهای عمومی

بانک توسعه کشاورزی به مشارکت در طرحهای بزرگ و مکانیزه کشاورزی و دامداری و صنایع وابسته توجه خاص و اهمیت بسالایی را مبذول می‌داشت، زیرا سرمایه‌گذاری در این شرکتها سود قابل ملاحظه‌ای را برای بانک به ارمغان می‌آورد که

به مراتب بیش از بهره وامهای پرداختی بود. بانک توسعه کشاورزی به منظور برقراری ارتباط بیشتر با متقاضیان مربوطه، اقدام به تأسیس دفاتر ناحیه‌ای در استانهای مختلف کشور نمود (کرمان، شیراز، مشهد، رضائیه، کرمانشاه، اهواز، اصفهان و ساری) علاوه بر این به منظور کمک و تجهیز منابع محلی، با همکاری دیگر بانکها، اقدام به تأسیس بانکهای گسترش ناحیه‌ای نمود و بدین منظور سه شهر رشت، تبریز و اهواز به عنوان مراکز اولیه تأسیس بانکهای گسترش ناحیه‌ای انتخاب شدند و بدین ترتیب وظایف و مسئولیتهای دفاتر ناحیه‌ای بانک توسعه کشاورزی در شهرهای اهواز، رضائیه (ارومیه) و ساری که در حوزه عملیات بانکهای فوق‌الذکر قرار داشتند، به بانکهای گسترش ناحیه‌ای انتقال یافت.

در جهت تأمین تسهیلات بیشتر برای طرحهای کوچک کشاورزی و همچنین انتقال اعتبارات بانکهای تجاری به بخش کشاورزی، بانک توسعه کشاورزی ایران و بانک ملی ایران که به موجب آن وامهای ۵٪ تا ۵ میلیون ریال، از محل وجوه مشترک این دو بانک پرداخت می‌گردید.

اقدامات اعتباری بانک توسعه کشاورزی منحصر به فعالیتهای فوق نبود، بلکه دولت از طریق تدوین و ارائه سیاستهای خاصی، اقدامات دیگری را در جهت تشویق سرمایه‌گذاری خصوصی در بخش کشاورزی دنبال می‌نمود. این اقدامات عبارت بودند از اعطای کمکهای بلاعوض، وامهای کم‌بهره، تضمین حداقل قیمت خرید برای محصولات اساسی کشاورزی و ضمانت بازپرداخت وامهایی که وثایق آنها کافی نبود. همچنین کمکهای بلاعوض و وامهای کم‌بهره برای عملیات زیربنایی کشاورزی از قبیل بهره‌برداری بهینه از منابع آب و خاک، پرداخت هزینه حمل دامهای وارداتی، ایجاد و گسترش شرکتهای خدمات کشاورزی و صنایع روستایی از سوی بانک توسعه کشاورزی پرداخت می‌شد. در سال ۱۳۵۴ به منظور تشویق فعالیتهای کشاورزی، بر اساس سیاست عمومی دولت و تصویب "شورای پول و اعتبار" نرخ بهره فعالیتهای کشاورزی کاهش یافت. به گونه‌ای که برای فعالیتهای کشاورزی سنتی و کوچک، حداکثر ۵ درصد و برای فعالیتهای بزرگ کشاورزی ۶ تا ۸ درصد بهره تعیین شد.

جدول شماره (۱): طرحهای مصوب بانک توسعه کشاورزی ایران

نوع فعالیت	تعداد	مبلغ وام و مشارکت (میلیون ریال)	تعداد (درصد)	سهم در مبلغ (درصد)
گاوداری	۱۱۶	۲۰۳۸	۸/۲	۶
باغداری	۴۱۵	۲۱۰۳	۲۹/۲	۶/۲
زراعت و گوسفندداری	۵۲۵	۴۱۶۳	۳۶/۹	۱۲/۳
مرغداری	۱۶۸	۷۶۳۹	۱۱/۸	۲۲/۵
کشت و صنعت	۶۹	۱۱۸۹۷	۴/۹	۳۵/۱
سایر فعالیتهای	۱۲۸	۶۰۵۹	۹	۱۷/۹
جمع	۱۴۲۱	۳۳۸۹۹	۱۰۰	۱۰۰

نگاهی به عملکرد بانک توسعه کشاورزی نشان می‌دهد که اکثر کارهای بزرگ بخش خصوصی که در امور کشاورزی صورت گرفت، از قبیل کشت و صنعتها، دامداریهای صنعتی و مرغداریها و ایجاد سردخانه‌ها با استفاده از تسهیلات بانک توسعه صورت گرفته است.

نگاهی به سیاستهای اعمال شده از سوی مؤسسات اعتباری کشاورزی در قبل از انقلاب

با نگاهی اجمالی به سیاستها و برنامه‌های بانک کشاورزی در قبل از انقلاب اسلامی ایران، این گونه مستفاد می‌شود که تا حدود سالهای ۱۳۳۰ اعتباراتی که به کشاورزان اختصاص داده می‌شد، بیشتر

جدول شماره (۲):

میزان اعتبار پرداختی

به طرحهای بزرگ کشاورزی

سال	میزان پرداختی (میلیون ریال)
۱۳۴۸	۲۶۹
۱۳۴۹	۱۹۸
۱۳۵۰	۲۷۱
۱۳۵۱	۷۳۸
۱۳۵۲	۱۱۰۲
۱۳۵۳	۶۹۹۵
۱۳۵۴	۱۹۴۲۲
۱۳۵۵	۲۵۹۱۲
۱۳۵۶	۲۴۲۹۰
۱۳۵۷	۱۶۱۵۵
۱۳۵۸	۱۴۷۴۲

در سال ۱۳۵۴ به منظور تشویق فعالیتهای کشاورزی، بر اساس سیاست عمومی دولت و تصویب "شورای پول و اعتبار" نرخ بهره فعالیتهای کشاورزی کاهش یافت. به گونه‌ای که برای فعالیتهای کشاورزی سنتی و کوچک، حداکثر ۵ درصد و برای فعالیتهای بزرگ کشاورزی ۶ تا ۸ درصد بهره تعیین شد.

تهیه و تامین سرمایه مورد نیاز در فعالیتهای تولیدی بخش کشاورزی، مسئله و مشکلی بوده و هست که همواره روستاییان کشور را در طول تاریخ رنج داده است.

نخستین اقدام دولت در جهت تأسیس و راه‌اندازی بانک کشاورزی به دوران حکومت رضاخان برمی‌گردد که اعمال سیاستهای حمایتی از بخش کشاورزی، بالاخص محصولات قابل صدور، در دستور کار اولین کابینه حکومت رضاخان، یعنی کابینه "مستوفی‌الممالک" قرار گرفت.

در اجرای وظایف جدیدی که برای بانک کشاورزی در نظر گرفته شده بود، در خرداد ماه سال ۱۳۳۲، تشکیلات سازمانی این بانک به دو قسمت بانکی و توسعه کشاورزی تقسیم شد و بدین ترتیب وظایف این مؤسسه اقتصادی از نقطه نظر توسعه کشاورزی اهمیت بیشتری یافت.

نصیب بزرگ مالکان می‌گردید. مبالغ پرداخت شده به کشاورزان همیشه به مصارف کشاورزی نمی‌رسید، بلکه در برخی از موارد این مبالغ صرف امور غیرکشاورزی می‌شد و بانک کشاورزی هم آن چنان که باید، نظارتی بر روی مصرف وام پرداختی نداشت.

از سال ۱۳۳۲ به بعد، بانک تصمیم گرفت تا در موارد مشخص و بخصوصی وام پرداخت کند. به عنوان مثال، بانک رأساً نسبت به خرید ماشین‌آلات کشاورزی اقدام و سپس آنها را در اختیار کشاورزان قرار می‌داد و بهای آن را به اقساط دریافت می‌داشت و یا اینکه اعتباراتی را صرف حفر چاه، تعمیر قنات و اصلاح و بهبود آبیاری می‌نمود.

در سال ۱۳۳۵ بانک به منظور استفاده از اعتبارات خود همراه با مشارکت مردم، به فکر تأسیس "صندوقهای روستایی" افتاد که البته کار صندوقها بیشتر توزیع اعتبارات کوتاه مدت بین کشاورزان و وصول آنها بوده است.

در سال ۱۳۳۶ دولت از محل ۷۰۰ میلیون تومان تفاوت ارزیابی پشتوانه اسکناس، ۳۵۰ میلیون تومان را به کشاورزی اختصاص داد که در اختیار بانک قرار گرفت و در سال ۱۳۳۷ سازمان برنامه نیز ۲۰۰ میلیون ریال به موجب قانون منع کشت خشخاش در اختیار بانک گذارد.

بانک از منابع مالی جدیدی که در اختیارش گذارده شده بود، به دو صورت استفاده کرد. اول، قسمتی از آن را صرف تقویت و توسعه صندوقهای تعاونی اعتبار روستایی نمود و قسمت مهمتر این اعتبارات به صورت وامهایی بزرگ و بلندمدت در اختیار زمین‌داران بزرگ قرار گرفت. به این ترتیب، صندوقهای تعاونی به شکل ابزاری در اختیار بانک قرار گرفت که مورد استفاده آن

تأمین وام خرده مالکان و کشاورزان خرده‌پا بود. این امر ظاهراً می‌بایستی موجب گسترش نهضت تعاون در کشور می‌شد، ولی با توجه به اینکه شروع و توسعه تعاون در هر جامعه و در هر بخشی، مستلزم پرورش کارکنان، اعضاء و مسئولینی آگاه به اصول و مبانی تعاون و همچنین تقویت روحیه تعاون میان مردم یک جامعه است و از طرفی بانک هم فرصت و امکان انجام این کار را نداشت، و در نتیجه تعاون که می‌توانست به صورت یک بخش فعال در قلمروی کشاورزی درآید، متأسفانه رشد و توسعه کیفی نداشت. و با اینکه ظاهراً ادعا می‌شد پس از اصلاحات ارضی و با لغو مالکیت‌های بزرگ، بانک کشاورزی عهده‌دار پر کردن خلاء قدرت در روستاها شده و از این پس، اوست که می‌باید وظایف مالکان را در بخش کشاورزی و در مناطق روستایی انجام دهد، اما در عمل کار بانک محدود به پرداخت و وصول مطالبات و اقساط کشاورزان صاحب زمین و نیز استرداد طلب مالکان قدیم

می‌گردید.

در پژوهشی که وضع اعتبارات کشاورزی در دوران قبل و بعد از اصلاحات ارضی مورد مقایسه واقع شده، این نکته ذکر گردیده که اعطای وام‌های کوتاه مدت در دوره بعد از اصلاحات ارضی بیشتر شده، چنانچه مقدار آن از مجموع وام‌ها از ۴۴/۵ درصد به ۸۸/۷ درصد رسید و همچنین اعطای وام‌های بلندمدت در این دوره از ۴۸/۷ درصد به ۱۰/۷ درصد کاهش یافت.

در مورد استرداد وام‌ها، لازم به ذکر است که به طور کلی حدود یک سوم آنها بلاوصول باقی مانده و یا پرداخت آنها دچار وقفه می‌شد. به طوری که قبل از اصلاحات ارضی، ۲۵/۳ درصد از وام‌بلاوصول باقی می‌ماند که بعد از اصلاحات ارضی، این رقم به ۲۸ درصد رسید. منابع تأمین اعتبارات مورد نیاز بانک کشاورزی، علاوه بر خود بانک، عبارت بودند از:

- دکانداران، سوداگران و سلف خران
- سایر بانکهای تجاری
- تعاونها
- دوستان و آشنایان و سایر افراد متفرقه
- سهم هریک از عوامل تأمین کننده فوق در قبل و بعد از اصلاحات ارضی در جدول شماره (۳) آمده است.

منابع مورد استفاده:

- ۱- بانک توسعه کشاورزی ایران، گزارش سالانه و ترازنامه، چاپخانه بانک ملی ایران، خرداد ۱۳۵۴.
- ۲- سازمان برنامه، برنامه عمرانی چهارم کشور، تهران، ۱۳۵۱.
- ۳- مجله سنبله، شماره ۳۲، آبان ماه ۱۳۷۰.
- ۴- مرکز آمار ایران، آمارهای پراکنده کشاورزی از سال ۱۳۰۳ تا به حال، انتشارات مرکز آمار ایران، تهران، ۱۳۵۴.
- ۵- مرکز آمار ایران، نتایج آمارگیری کشاورزی، شماره ۳۵۸، تهران، انتشارات مرکز آمار ایران، ۱۳۵۱.
- ۶- مرکز آمار ایران، سالنامه آماری ۱۳۵۱، انتشارات مرکز آمار ایران، ۱۳۵۱.
- ۷- نشریات بانک توسعه کشاورزی در سالهای ۱۳۵۴ و ۱۳۵۵.

جدول شماره (۳): منابع تأمین کننده سرمایه بانک کشاورزی

ردیف	شرح	قبل از اصلاحات ارضی (درصد)	بعد از اصلاحات ارضی (درصد)
۱	اعتبارات دولتی	۷۵/۳	۴۶/۶
۲	دکانداران، سوداگران و سلف‌خرها	۱۴/۳	۳۷/۷
۳	دوستان و آشنایان و افراد متفرقه	۳/۷	۵/۴
۴	سایر بانکهای تجاری	۷/۱۵	۱۶
۵	شرکتها و نهادهای تعاونی	۰/۰۶	۴/۲